

GAP YÖRESİNDE PARAZİT VE İNFEKSİYON HASTALIKLARI: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

M.Ali ÖZCEL

Türkiye subtropikal iklim kuşağında olmasına rağmen parazit ve infeksiyon hastalıklarının hemen bir çoğu ülkemizde görülmekte ve bu hastalıkların özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çok yaygın olmalarıyla, GAP yöremizde büyük halk sağlığı ve ekonomik sorunlar oluşmaktadır. GAP yöremizde 22 baraj ve bu barajlara bağlı sulama projelerinin uygulamaya geçmesi ile ekolojik sistem ve çevre koşullarında meydana gelecek değişmelerin halk sağlığına yansımaları beklenmektedir. Bu bölgede 1.7 milyon hektar tarım arazisinin sulamaya açılması ile bölgede önemli bir ekonomik büyüme ve sosyal gelişmenin olacağı bilinmektedir. Ancak baraj göllerinin oluşması, sulama alanlarının genişlemesi, ürün deseninin ve tarım uygulamalarının değişmesi sonucu olarak ekolojik sistem ve çevre koşullarının önemli değişmelere uğraması kaçınılmazdır.

Varolan verilere göre, sağlık göstergeleri açısından GAP bölgesi oldukça önemli farklar arz etmektedir. Örneğin bebek ölüm hızı ülkede binde 43 iken, bölgede binde 62; kadın başına düşen doğum sayısı ülke genelinde 2.6 iken, GAP bölgesinde 4.2'dir. Ülke genelinde bir uzman hekime düşen hasta sayısı 1986 iken, GAP bölgesinde 6682; pratisyen hekime düşen hasta sayısı ülke genelinde 1552 iken, GAP bölgesinde 3392 kişi olmaktadır. Yoğun nüfus hareketleri, sağlıksız kentleşme, yetersiz konut hijyeni, temiz içme ve kullanma suyunun yetersizliği ve bölge insanının sağlık konusunda hemen hiç eğitiminin bulunmaması gibi nedenler, parazit ve infeksiyon hastalıklarının bu bölgede çok yaygın olmasına zemin hazırlamaktadır.

GAP bölgesinde mevcut hastalıklar ile bölge insanları büyük halk sağlığı sorunları ile karşılaşmakta, ayrıca büyük ekonomik kayıplara da uğramaktadırlar. Bölgede bulunan birçok hastalığın kronik seyrederek yıllarca sürdüğü ve ölümlere neden olmadığı düşünülürse, halkın ve sağlık sorumlularının bu konuya yeteri kadar önem vermedikleri, tanı, tedavi ve koruyucu hekimlik konularında gerekli önlemlerin alınmadığı, oysa bu hastalıkların çalışma ve verim gücünü azalttığı, çocuklarda bedensel ve zihinsel gerilemelere neden oldukları, insanları üretici olmaktan çıkarıp tüketici duruma getirdikleri bilinmektedir.

SITMA

Anadolu'da sıtma yüzyıllardan beri problem olmuş ve olmaya devam etmektedir. Büyük Atatürk'ün çıkardığı "Sıtma Mücadele Kanunu" ile 1950'lerde kontrol altına alınmış olan bu hastalık, 1960'tan sonra sıtma savaşı önlemlerinin kaldırılması ve bu hastalığın unutulmaya başlamasıyla, 1967'den sonra özellikle Çukurova bölgesinde tekrar artmaya başlamış ve 1977 yılında 120 bin olguya ulaşmıştır. Bu tarihten sonra Sağlık Bakanlığımızın Sıtma Savaşı Daire Başkanlığı kanalıyla uyguladığı program ve sıtma savaşına tekrar önem verilmesiyle 1980'lerde ortalama 5-10 bin olgu dolaylarında seyreden bu hastalığın, 1990'ların ortalarına kadar adeta Çukurova Bölgesine hapsedilmiş olduğunu görmekteyiz.

Diğer birinci derecede risk altında bulunan bölgelerimizden, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesinde ve kısmen de Doğu ve İç Anadolu bölgelerinde de sporadik olgular halinde görülen sıtmanın, ülkemiz için tehdit oluşturmakta olduğu bilinmekteydi. Ancak 1995 yılında GAP'ın kısmen de olsa çalışmaya başlamasıyla Harran Ovası'nın sulu ta-

rıma açılması, suya hasret olan bu toprakların suya kavuşması, ekolojik koşullarda da değişimlere neden olmaya başlamıştır. Bilindiği gibi Çukurova bölgesi tarım uygulamalarında, özellikle hasat zamanlarında ihtiyacı olan insan gücünü Güneydoğu Anadolu illerinden gelen göçer işçi adımı verdiğimiz insanlarla karşılamaktaydı. Bu göçer işçilerin tahminen % 10-15'i Çukurova bölgesinde kaldıkları 2-4 aylık süre içinde sıtmaya yakalanmaktadırlar. Bu işçilerden bir kısmı sıtma tedavisi almakta, bir kısmı ise tedavisi tamamlanmadan veya daha hastalığın kuluçka döneminde, Güneydoğu Anadolu Bölgesine geri dönmektedirler.

Sıtmaya yakalanmış, tedavi olmamış veya tedavisi yarım kalmış işçilerin geri dönmesiyle GAP bölgesine gelen sıtmanın, 1995'e kadar sivrisinek popülasyonunun çok az olduğu bu bölgede yayılma olasılığı çok sınırlı iken, 1995'ten sonra, sulu tarıma geçiş ile oluşan su birikintilerinde sivrisinek popülasyonunda çok büyük artışların olmasıyla sıtma, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yayılmaya başlamıştır. Bu bölgede özellikle Siverek, Batman, Diyarbakır ve Bismil'de yüzbinin üzerine çıkan sıtma olguları dolayısı ile, sıtma GAP yöresi için büyük bir halk sağlığı ve ekonomik sorun oluşturmaya başlamıştır. Sağlık Bakanlığımızın, Sıtma Savaşı Daire Başkanlığı kanalı ile yapmış olduğu çalışmalarla sıtma olgularında belli bir azalma olmasına rağmen, bu hastalık GAP yöremiz için şu anda ve gelecekte büyük sorun olmaktadır kanısındayız.

Sıtmanın kontrol altına alınması çalışmalarında Dünya Sağlık Teşkilatı'nın da önerdiği gibi çağdaş sıtma savaş yöntemlerinin kullanılması, sivrisinek mücadelesi yerine sıtmalı insanların bulunup radikal tedavilerinin yapılması çalışmalarına önem verilmesi ve tüm sıtma savaş yöntemlerinde halkın katılımının sağlanması için gerekli organizasyonların yapılması ile sıtma savaşında ve sıtmanın kontrol altına alınmasında başarılı olunabilir kanısındayız.

DİĞER PARAZİT HASTALIKLARI

Taeniasis: GAP yöremizde eskiden beri yaygın olan bu hastalığın projenin uygulanmaya başlaması ile direkt etkilenmemesine karşın halkın sığır etinden çiğ köfte yaparak yemesi ile devamlı bir sorun oluşturmaktadır. Aslında çiğ köftenin sığır etinden yapılmaması gerektiği, bu yiyeceğin ustaları tarafından ifade edilmekle beraber, koyun etinin bulunmadığı zamanlarda sığır etinin kullanılmasıyla, insanlara *Cysticercus bovis* adındaki *Taenia saginata* larva şeklinin bulaşması mümkün olabilmektedir. Halk arasında abdest bozan olarak adlandırılan bu hastalığın etkeni olan *Taenia saginata*, ortalama 8-10 metre uzunluğunda 5-6 mm genişliğinde ve 1-2 mm kalınlığında bir parazit olup, ortalama ömrü 20 ile 25 yıldır. Bu süre içinde bu büyük parazitin beslenmesi dışında insanda oluşturduğu hastalık tablosu karakteristik olmamakla beraber bir çok nörozun zemininde bu hastalığın bulunduğu bilinmektedir. GAP'ın çalışması ile hayvancılık sektöründe, özellikle sığır yetiştiriciliği ve besiciliğinde bu hastalığın daha da yayılması olasılığı artmaktadır.

Amoebiosis ve giardiosis: Daha çok kirli içme suları ile bulaşan bu hastalıklar bölgede eskiden beri yaygın olup kanalizasyon ve fosseptik çukurları sisteminin yetersizliği veya hiç bulunmaması nedeni ile, insan dışkıında kistleri ile bulaşan bu iki protozoon hastalığının özellikle çocuklarda daha sık görüldüğü bilinmektedir. Şanlıurfa ve Diyarbakır'da yapılan ön çalışmalarda bu hastalıkların genelde % 15-20 oranında yaygın olduğu bildirilmektedir. Çocuklarda bedensel ve zihinsel gelişme geriliğine neden olan giardiosis olgularına yetersiz beslenme de eklenirse çocuklardaki gerileme çok daha açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Amoebiosisin neden olduğu amipli dizanteri ve karaciğer amoebiosisi ise GAP yöremizde çok önemli sağlık sorunu olmaya devam etmektedir. Bölgede sulu tarıma geçişle, sudan kaynaklanan hastalıklar arasında bu iki hastalığın da artabileceği bilinmekte olup

gerekli önlemlerin alınmasında entegre çalışmaların yapılması öngörülmektedir.

Geohelment hastalıkları: Toprakтан geçen bu parazit hastalıkları arasında ascariosis, trichuriasis, strongyloidosis ve çengelli solucan hastalıkları (ancylostoma-necatoriosis) bölgede yaygın olan hastalıklar arasında olup çengelli solucan infeksiyonu sadece Gaziantep civarında görülmektedir. GAP'ın çalışması ile sulu tarım uygulamaları sonucunda toprağın insan dışkıları ile daha fazla kirlenmesi önlenemediği takdirde geohelment hastalıklarının da GAP için sağlık ve ekonomik sorun oluşturmaya devam edeceğini söyleyebiliriz.

Kistik echinococcosis: Klasik kitaplarda kist hidatik olarak bilinen bu hastalık halk arasında köpek kisti olarak adlandırılmaktadır. Sokak köpekleri ile çoban köpeklerinin dışkılarında bulunan parazit yumurtaları ile insan ve hayvanlara sindirim ve solunum yolundan giren bu parazit 5-10 sene gibi uzun zaman sonra iç organlarda, kemiklerde, beyinde içi su dolu çeşitli büyüklükte kistler oluşturmaktadır. Vücutta bulunduğu lokalizasyona göre doku veya organların çalışmasını engellediği zaman veya tesadüfen radyolojik incelemelerle ortaya çıkan bu hastalığın ilaçla tedavisi pek mümkün olamamakta, ancak endikasyon bulunduğu takdirde operasyonla tedavi yapılabilmektedir. GAP yöremizde başıboş köpeklerin artması infeksiyon riskini arttırmakta, ayrıca bilinçsiz çobanların köpeklerini infekte etmesiyle bu hastalık çok çabuk yayılabilmektedir. GAP'ın çalışmasıyla bu hastalığın artışı ile direkt ilgi görülemezle beraber, halkın eğitim düzeyinin artırılmasıyla hastalığın yayılışında azalma görülebileceği görülmektedir.

Şark çıbanı: GAP çalışmaya başlamadan önce 1990'lı yılların başlarında özellikle Şanlıurfa ilinde 7000 olguya ulaşan bu hastalığın yapılan kontrol çalışmalarıyla daha sonraki yıllarda gittikçe azaldığı görülmüştür. Halen Şanlıurfa ilinde 1000'den az olgunun bulunduğu, ancak diğer illerimizde de bu hastalığın potansiyel tehlike oluşturduğu bilinmektedir. Hastalığa yakalanan insanlarda ömür boyu bağışıklık oluştuğundan, reinfeksiyon riski bulunmamakta ve sıtma savaşında sivrisinek popülasyonunu kontrol altına almak için yapılan çalışmalarda kullanılan insektisitlerin, şark çıbanını nakleden *Phlebotomus* cinsi tatarcık sineklerine de etkili olmasıyla hastalığın GAP bölgemizde azaldığını görmekteyiz. Ancak bu hastalıkla ilgili kontrol yöntemleri kaldırılırsa şark çıbanının GAP yöresinde tekrar salgın hale geçebileceğini düşünmekteyiz.

Tüberküloz: Türkiye genelinde kontrol altına alınamayan bu hastalığın GAP yöremizde de sağlık sorunu oluşturmaya devam ettiğini görmekteyiz. Bu hastalığın GAP'ın çalışması ile artması olasılığının direkt ilgili olduğu söylenemez. Ancak çarpık kentleşme, sosyoekonomik yetersizlikler ile hastalığın özellikle gençler arasında yayılabileceği daha önce yapılan çalışmalarla gösterilmiştir. Sığır tüberkülozunun da hayvancılığın gelişmesi ile insanlarda yayılma gösterebileceği unutulmamalıdır.

Bruselloz: Bir zoonoz olan bu infeksiyon, hayvancılığın gelişmesiyle hayvansal ürünlerden çiğ süt, taze peynir ve tereyağ gibi yiyeceklerle insanlara kolaylıkla bulaşabilmektedir. GAP yöresi illerinde insanlarda çok sık görülmekte olan bu hastalığın ne kadar yaygın olduğu hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak hayvanlarda yaygın olduğuna ait yayınlara rastlamaktayız. Bu nedenle GAP yöremiz için brusellozun bir halk sağlığı sorunu olarak karşımızda durduğunu unutmamak gerekir.

Şigelloz ve salmonelloz: Daha çok yaz ishalleri adı ile bilinen bu hastalıkların kirli içme suları ile insanlara geçtiği bilindiğinden GAP yöremizin sanitasyon sorunları ile bu hastalıklarda artış görülebileceği düşünülmektedir. Özellikle sağlıksız kentleşme ve kırsal bölgede tuvalet alışkanlığının bulunmaması ile halkın eğitim düzeyinin çok yetersiz olması gibi nedenlerle, bu hastalıkların şimdiki durumda ve gelecekte büyük problemler oluşturacağına inanmaktayız.

Trahom ve lepra: GAP yöremizde eskiden beri bulunduğunu bildiğimiz bu hastalıkların önlenmesine yönelik etkili çalışmalar yapılmaktadır. Rastlanan olgular sporadik olgular halinde görülmekte ve bu hastalıkların yayılma olasılığı pek mümkün görülmemektedir. Ancak bu hastalıklara karşı sürdürülen önlemlerin devam etmesi gerekmektedir.

Şistosomiosis: GAP yöremizde potansiyel tehlike olarak gördüğümüz bu hastalığa halk arasında kan işeme hastalığı adı verilmektedir. Bölgede Harran ve Ceylanpınar'da yapılan ön çalışmalarda şistosomiosisin arakonağı olan *Bulinus* cinsi tatlı su salyangozlarına rastlanmıştır. Sınır bölgelerimizde yapılmış olan parazitolojik araştırmalarda şistosomiosisin Akçakale'den Nusaybin'e kadar olan sınır köylerimizin bazılarında görüldüğü yayınlanmıştır. Bu nedenlerle sulamaya açılan GAP yöremizde tatlı su salyangozlarının çoğalabilmesi olası görülmektedir. Sulanan bölgelerimizin infekte insan idrarı ve dışkısı ile kirletilmesi sonucunda salyangozlarda çoğalabilen parazit larvalarının suya giren her insanın sağlam derisinden geçebilmesi ile hastalığa yakalanma olasılığı bulunduğundan bu hastalık için özel tedbirlerin alınması gerekmektedir.

GAP yöremize gelebilecek şistosomiosisle yakalanmış insanların bu bölgeye atom bombası atılmış kadar tehlikeli olabilecekleri unutulmamalıdır. Çünkü bizden evvel Senegal, Madagaskar, Sudan, Etopya ve Filipinler gibi ülkelerde şistosomiosisin büyük barajlar ve sulama projelerini engellediği bildirilmektedir. Son olarak Mısır'da Aswan projesinin veriminde bu hastalık dolayısı ile % 80'e varan azalma görüldüğü Dünya Sağlık Teşkilatı tarafından bildirilmiştir. O bölgede suya giren insanların hastalanması sebebiyle sularda şeytan var diyerek bölgede çalışmak istemeyen insanlar nedeniyle Aswan projesi beklenen verimin ancak % 20'sini gerçekleştirebilmiştir.

Şistosomiosis, GAP yöremizde büyük bir tehlike olarak dikkate alınmalı ve bu bölgeye bulaşmaması için en etkili yasal tedbirler alınmalıdır kanısındayız.

KAYNAKLAR

- 1- Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı: *Güneydoğu Anadolu Projesinde Son Durum (Haziran 2000)*, Afşaroğlu Matbaası, Ankara (2000).
- 2- Özcel MA: Helment hastalıklarının Türkiye'deki önemi, *Vet Kont Araş Enst Derg* 4:193 (1963).
- 3- Özcel MA: Dışkı muayene metodları ve değerlendirilmeleri, *Vet Kont Araş Enst Derg* 5:120 (1964).
- 4- Özcel MA: Parazitolojide immünite ve son 10 yıldaki gelişmeler, *Türk Parazitol Derg* 13:17 (1989).
- 5- Özcel MA: *Güneydoğu Anadolu Projesini Tehdit Eden Parazit Hastalıkları*, Türk Parazitol Derneği Yayını No: 14, İzmir (1995).
- 6- Özcel MA, Alkan Z: New dimentions in parasitology, *Türk Parazitol Derg (Suppl 1)* (1996).
- 7- Özcel MA, Şeşen R, Alkan Z: Kan işeme hastalığı etkeni *Schistosoma haematobium*'un arakonağı *Bulinus truncatus*'un Şanlıurfa, Akçakale ve Ceylanpınar'daki dağılışı üzerine bir çalışma, *Türk Parazitol Derg* 20:349 (1996).
- 8- Özcel MA ve arkadaşları: Türkiye'de sıtma problemi ve kontrolü, *Türk Parazitol Derg* 13:33 (1989).